

РЕЦЕНЗИЯ

от

Валентина Ангелова Драмалиева, доктор по философия, професор в секция „Философия и етика“, катедра „Политическа икономика“, УНСС, член на научно жури с Решение на ФС на ФФ, протокол №9 /15.05.2019 и Заповед на Ректора на СУ „Св. Кл. Охридски“ № РД 38 – 246/21.05.2019

относно

дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление

2.3. Философия (Философия с преподаване на английски език) на тема: „Глобалният бизнес: Философско изследване на социалните последици (Global Business: A Philosophical Examination of Social Consequences)“, автор: Ян Ари Михаел Андре де Хеус, редовен докторант по Философия с преподаване на английски език, ФФ на СУ

Бях определена за рецензент на дисертацията на първото заседание на така сформираният научно жури, което се състоя на 28.05.2019 г. Тогава получих и материалите за рецензия – дисертация и автореферат в книжен вариант.

Обща представа и формални критерии за дисертацията

Дисертацията, която ми е представена за рецензия, е на английски език, тъй като Ян Ари Михаел Андре де Хеус (от Холандия) е бил редовен докторантът и се е обучавал по програма на английски във Философски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“ с научен ръководител проф. д.ф.н. Мария Димитрова, считано от 15.07.2015 (заповед РД № 20.1098/14.07.2015). Докторантът е отчислен с право на защита (заповед № РД 20.1638/16.10.2018).

Дисертацията съдържа 149 страници, структурирани като: благодарности (2 с.), въведение (8 с.), три глави (съответно: 50, 16, 47 с.), заключение (13 с.) и библиография (14 с.) Библиографията включва 136 източника.

Тази структура и съдържание съответстват на изискванията за дисертационно научно изследване. Всяка от главите се състои от четири или пет подзаглавия и завършва с обобщение. Добро впечатление прави също, че в таблицата на съдържанието заглавията на отделните глави и техните подзаглавия са добре организирани и ясно номерирани (до четвърта позиция). Това улеснява

предварителната ориентация в проблематиката, както и проследяването на логиката на изложението, а също и боравенето с текста по-нататък.

Посоченият обем, структура и брой реферирани източници отговарят на формалните критерии за докторска дисертация.

Авторефератът на дисертацията е на български език и на 45 с. съдържа: технически данни за дисертацията; въведение, където са представени целта и задачите на изследването; резюме на трите глави; основни приноси; публикации, свързани с темата на дисертацията. Приносите ще бъдат разгледани по-нататък.

Посочени са две публикации на английски език – едната е доклад на конференция на европейската мрежа по бизнес етика - EBEN (2017), а другата е в списание по политическа философия и международни отношения (2018). Не е ясно дали двата материала вече са публикувани или това предстои, тъй като не са посочени страници в изданията. Прави впечатление също и това, че авторът се е заявил с английския вариант на името си – John. Препоръчвам на автора да направи още публикации по темата.

Авторефератът е добре редактиран на български език и е полезен за ориентиране в дисертацията. Това, което му липсва обаче, е таблица на съдържанието. Този пропуск е дребен и не е съществен, но затруднява свободното боравене с текста и достъпа до търсената информация. Дори самият немалък обем на автореферата изисква подобно улеснение.

Тема на дисертацията

Темата е подходяща за докторска дисертация, защото е актуална, проблемна и интересна. Тя засяга един значим за съвременното ни проблем – глобализацията, която при това се изследва от гледна точка на последствията, които има за общество. И също: още в заглавието става ясно, че анализът е философски. Тази категоричност на заявяването създава съответните нагласи и очаквания за абстрактност, дълбочина, многоаспектност, критичност, цялостност.

В контекста на глобализацията се изследва бизнесът, разглеждан и като академична дисциплина, и като теория, и като практика. Разбира се, авторът открива нарочен замисъл в тази множественост на ролите, с които бизнесът се

заявява в обществото. Специално внимание се отделя на инструментализма, който се визира като определящ начин за въздействието на бизнеса в обществото. А глобалният бизнес се изследва като особена система за доминиране в обществото, което насочва и към съпоставянето му с политическите и с правните системи, регулиращи обществените отношения. Именно тези сложни взаимодействия водят до темата за социалната отговорност на бизнеса и до етическите проблеми, които той поражда в обществото. Така в контекста на изследването влизат и темите за корпоративната социална отговорност (*Corporate Social Responsibility - CSR*), делиберативната демокрация (*Deliberative Democracy*), многостранните инициативи на заинтересованите страни (*Multistakeholder Initiatives*), на които авторът отделя специално място в анализа.

Проблематиката несъмнено е много актуална и важна – тя задоволява интелектуалното любопитство както на специалисти от различни научни области, така и на хора, неизкушени от теоретичното знание. Заедно с това тя е важна и заради практическата си значимост – всеки анали по тези въпроси фактически подпомага общия стремеж на човечеството да рационализира и оптимизира действителността. Философското „включване“ в тази посока е съвсем разбираемо.

Смятам, че избраната тема е подходяща за докторска дисертация и по още една причина. От една страна, тя е интересна и полезна както с практическата си ориентираност, така и с опита да запълни определени празнини в проучванията по въпроса, а от друга страна, тя предоставя отлична възможност на автора да разкрие своя изследователски потенциал.

В анализите на дисертацията се очертават множество конкретни въпроси, които чакат отговори и откриват нови изследователски полета, което също подсилва актуалността. Очевидно темата е не само подходяща, но и благодатна за докторска дисертация.

Методология

Методологията е много важна за всяко научно съчинение, защото именно адекватната методология е сред основните предпоставки за успех на изследването. Това се отнася още повече за един философски анализ – той

неминуемо трябва да изтъкне и обоснове своите методологични основания. Де Хеус отделя специално внимание на това - посочва използваните методи и обяснява защо е избрал точно тях. Забелязвам непрецизност в използването на понятията метод и подход.

В дисертацията се изследва критично инструменталният подход, използван от глобалния бизнес като средство за легитимирането му в обществото. Във връзка с това авторът изрично посочва, че използва само дескриптивни и категорично избягва всякакви прескриптивни подходи в изследването на глобалния бизнес. Заедно с това той подчертава, че винаги използва критичен подход, за да изследва противоречивите твърдения, които бизнесът често прокламира. Авторът уточнява също, че именно заради намалената значимост на националната държава в процеса на глобализацията, в дисертацията се анализират предимно глобалното и микросоциалните нива, които често са пренебрегвани.

По съдържанието на дисертацията

Дисертацията започва с изразяването на *благодарност*, което прави приятно впечатление и показва, че авторът цени усилията и постиженията на хора, с които е свързан в научното и житейското си общуване. А това е надеждна отправна точка за всяко едно начинание – особено в научното изследване. Всеки анализатор неминуемо е свързан с други хора, чиито заслуги трябва да признае.

Въведението разяснява основните понятия, които се съдържат в заглавието на дисертацията – *глобализация, глобален бизнес, социално разслоение*, както и причините за повишения интерес към тях. Очевидно е, че именно защото никой не е в състояние да контролира корпорациите по въпросите на етиката, а те самите имат възможност да избират да се съобразяват с различни правни системи в глобален мащаб, въпросът за регулирането на бизнеса се очертава като едно от най-сериозните предизвикателства на съвременното. Точно за това изследването си поставя за цел да се фокусира върху инструментализма на глобалния бизнес и на последствията на този подход за обществото.

Първа глава (50 с.) – „Дефиниране на понятията: бизнес, глобализация, неравенство и инструментализъм“ – задава и анализира изходните понятия. Както

е видно от заглавието, понятията се обясняват, а покрай техния смислов контекст се въвеждат и други понятия, необходими за изследването по-нататък. Отделя се специално внимание на *инструментализма*. Изясняването му и изграждането на ясна концепция е особено важно за автора, защото именно тя трябва да се приложи в следващите глави, за да се изследва хипотезата за инструменталната предразположеност на бизнеса. Именно затова се проучват и осмислят различни философски теории, които изследват науката, технологиите и инструменталната човешка дейност. Там се търсят корените на инструментализма.

Авторът сочи пет съществени особености на инструментализма: системен математически/механистичен подход, фокусиране върху конкретни цели, липса на взаимно разбирателство между хората, липса на общи човешки ценности, липса на разбиране за скритите последици от дейността (Автореферат, с.17).

Втора глава (16 с.) - „Бизнесът като дисциплина и неговите спорни претенции за научност“ – изяснява защо бизнесът претендира да се заяви като научна дисциплина и какви са слабите страни на тази претенция. В тази връзка се дискутира и *рационалният егоизъм*, който често се прокламира като адекватен бизнес модел от неолиберализма. Смятам, че тази глава би могла да се развие още малко, за да се изяснят и защитят по-добре изразените хипотези.

Трета глава (47 с.) - „Бизнесът като практика и неговите спорни твърдения за социална отговорност“ – всъщност визира практиката на бизнеса като съвкупност от усилия за изграждане на надеждни и изгодни връзки с обществото, които само претендират да са насочени към обществената полза. Авторът следва своя подчертано критичен подход към усилията на бизнеса да си осигури добро приемане от обществото и само привидно работи за намаляване на неравенството. Именно затова, според де Хеус, бизнесът се придържа към корпоративната социална отговорност. КСО се визира като модел, който излъчва нормативни послания, но те само привидно са обвързани с ценности и цели, претендиращи да са в интерес на обществото.

Изводът на автора е, че корпоративната социално отговорност е само един инструмент, чрез който бизнесът се опитва да смекчи негативите на пазарната си

дейност, а същевременно тя всъщност е инструмент, чрез който се закрепва корпоративното господство и неравенството в обществото.

Пак в контекста на инструментализма се разглежда и явлението „многостранни инициативи на заинтересованите страни“ като нова форма на транснационалните компании да се включат в една *делиберативна (съвещателна) демокрация*, която само претендира да е в полза на обществото, а фактически се стреми бизнесът да се легитимира по определен начин с цел да запази властовите си позиции в обществото, чрез което също се усилва и закрепва неравенството.

Заключението (13 с.) съдържа обобщения и изводи, които осмислят цялостно постигнатото в изследването. В крайна сметка се налага изводът, който в началото на дисертацията е само хипотеза, че глобалният бизнес днес използва инструменталния подход за запазване на социалното разделение и за закрепване на неравенството в обществото. А разгледаните съвременни модели – бизнесът като научна дисциплина, корпоративната социална отговорност, делиберативната демокрация, многостранните инициативи на заинтересованите страни – са само различни инструменти за постигането на тази цел.

Приноси на дисертацията

Съгласна съм с оценката за приносите в научно-теоретичен, методически и научно-приложен план, които докторантът е свел до пет и е посочил като основни за дисертацията си в Автореферата (с. 43–45), и затова не ги коментирам.

Ще открия няколко от коментираните вече достойнства на дисертацията:

1. Актуална и предизвикателна тема;
2. Теоретико – приложен характер на изследването;
3. Интердисциплинарен подход към анализираните проблеми;
4. Логично и последователно структуриране и разгръщане на съдържанието;
5. Ясна и точна аргументация, обосновани и категорични изводи;
6. Стремение към оригиналност и различен прочит на установени модели;
7. Обзор на литературата по темата и интелигентното ѝ използване в подкрепа на определени авторски хипотези.

Достиженията на автора са добър атестат и за по-нататъшната му работа.

Запозната съм и с предишния вариант на дисертацията, по който имах някои бележки и препоръки, тъй като бях поканена да изразя становище пред заседанието на разширения катедрен съвет във връзка с откриването на процедура за защита на докторска дисертация на Ян Ари Михаел Андре де Хеус. Оценявам, че той се е съобразил с изразеното мнение и направените бележки.

Препоръчвам на автора повече прецизност и в бъдещата работа.

Въпроси към докторанта

Дисертацията предизвика у мен интерес, много размишления и питання, което приемам също като добър атестат. Ще задам само три от тези въпроси:

- 1. Как би коментирал вечната дилема „повече свобода или повече сигурност“ в контекста на съвременната глобализация и отслабването на влиянието на националната държава?*
- 2. Кой е отговорен (кой трябва) и кой е в състояние (кой може) да се справи с глобалните предизвикателства, пред които е изправено човечеството днес, в условията на глобализацията?*
- 3. Как вижда мястото на бизнес етиката в съвременната „бизнес практика“?*

В заключение ще посоча, че като цяло оценявам положително избора на темата, положените усилия в проучването и осмислянето на литературата по въпроса, а също - авторските анализи, интерпретации и връзки; цялостното систематизиране на дисертацията; вътрешната логика на текста; добрата аргументация; стремежа към оригиналност. Дисертацията показва възможностите на докторанта да работи самостоятелно и целенасочено в проучването и осмислянето на теорията и емпирията.

Авторът е направил две публикации по темата на изследването.

Убедено гласувам да се присъди образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия на Ян Ари Михаел Андре де Хеус.

10. 06. 2019 г.

София

Подпис:.....

(проф. д-р В. Драмалиева)